

H.G.Leih, Gods leiding in de geschiedenis

Hoofdstuk 5 uit: Gods hand in de geschiedenis? (Over geschiedenisonderwijs op de christelijke school)
Uitgeverij Kok te Kampen, 1976

(44) Dankbaar belijdt de gelovige dat God in Zijn genade de geschiedenis leidt, dat niets op aarde geschiedt buiten Zijn wil of toelating. God is zo intensief met de wereld bezig dat zelfs geen musje op de grond valt zonder Zijn wil. Die leiding Gods staat in een vast verband met de zin der geschiedenis. De Heer stuwt de geschiedenis voort naar Zijn Rijk, naar Zijn verlossing, die dan tevens ónze verlossing zal zijn. Daarmee is de belijdenis van Gods leiding het tegenovergestelde van een abstract belijden, al zijn Gods wegen ons verborgen. Concreet is het juist dat wij ergens heen gaan, want dat is beloofd.

Alle eeuwen door heeft echter de christenheid ernaar gezocht of van "Gods hand" of "Gods vinger" in het aardse leven, in de geschiedenis, ook iets zichtbaar is geworden. Men gelóóft het wel, maar is het niet zeer menselijk dat wij er ook concreet wel eens wat van willen waarnemen? In de Bijbel wordt concreet Gods handelen, Zijn zegen en Zijn toorn, aangewezen. Is dat niet een model voor een christelijke geschiedschrijving? Waarbij men wel steeds heeft beseft dat niet alles in de geschiedenis kan worden opgelost met een verwijzing naar Gods hand als grote oorzaak; maar dat men er niets mee kan aantonen was wel uiterst moeilijk te verteren. Want er zijn in de geschiedenis meermalen opvallende dingen geschied, die niet zomaar te verklaren bleken: kwamen deze misschien van God Zelf?

De vraag naar de voorzienigheid van God heeft de christelijke geschiedschrijvers van Oudheid en Middeleeuwen veel beziggehouden. Geschiedenis wordt dan algemeen gezien als het verhaal van het handelen van God; het menselijk handelen als zodanig trekt heel weinig de aandacht. Geschiedenis is, naar de grootse visie van Augustinus, de strijd tussen de twee rijken, dat van God en dat van de duivel.

Een serieus middeleeuws geschiedschrijver als Otto von Freising, die het verhaal van zijn eigen tijd, waarin hij zelf een geëngageerde rol speelde, beschreef, ziet in het kwaad op aarde wel heel vaak Gods oordelen, maar anderzijds toont hij ook eerbiedige schroom, want hij heeft weet van een verborgen raad van God: in de leiding van God zit heel wat van een onoplosbaar mysterie.

(45) Maar er is ook de geschiedschrijving van hen die deelnemen aan partijstrijd. Bekend uit onze vaderlandse geschiedenis is het verhaal van de Utrechtse bisschop Willem, die in 1076, op het hoogtepunt van de investituurstrijd, zich keerde tegen paus Gregorius VII, ja, hem zelfs in de ban deed. Op dezelfde dag werd zijn kerkgebouw door de bliksem getroffen en een maand later overleed Willem plotseling. Meteen waren de pausgezinden er als de kippen bij om deze gebeurtenissen als een straf van God aan te duiden: het kwam in hun kraam maar al te goed van pas! Het krankzinnig worden van de Henegouwse graaf Willem V, die jaren lang in opstand was geweest tegen zijn moeder, Margaretha van Beieren, gold evenzeer als een duidelijk bewijs van Gods toorn, die niets ongestraft laat.

Drs. Scheps, aan wie wij deze voorbeelden ontleen, herinnert ook aan de preek die Louise de Coligny vlak na de dood van haar man, Willem van Oranje, moest aanhoren: zijn dood was een straf van God, omdat het kort tevoren gehouden feestmaal bij de doop van hun zoon Frederik Hendrik al te overdadig was geweest!¹

Gods straffende hand, ja daarvan horen wij nogal eens. In 1610, als juist het Twaalfjarig Bestand is begonnen, wordt in een pamflet gewaarschuwd tegen de onbetrouwbaarheid der Spanjaarden. De schrijver raadt aan alles van God te verwachten; Hij zal helpen, althans "soo lange wy by de waere Religie standvastelijck blyven, hem vreesen ende dienen, naer sijn Wetten ende gheboden"; immers, "oorloghe ende overval van vreemde Natien, en zijn niet anders dan roeden, daermede Godt de Heere landen en luyden van wegen hare sonden is slaende".²

In 1668 verscheen, van de hand van ds. Abraham van de Velde, een geschiedenisboek onder de titel *De wonderen des Alderhooghsten, ofte Aenwijsinge van de oorsaecken, wegen, en middelen, waer door de Geunieerde Provintien, uyt hare vorige onderdruckinge soo wonderbaerlijck, tegen vermoeden van de heele Wereldt, tot soo grooten macht, rijckdom, eere, en onsaggelijckheydt zijn verheven...*, sindsdien tot in de negentiende eeuw toe vele malen herdrukt, dus ook gelezen. De auteur wil "de groote daden Gods, betoont in de Opkomste van het Vereenight Nederlant" verhalen.³ En er verscheen heel wat, waarin de grote daden des Heren, blijkend uit de wonderbaarlijke bevrijding van de Nederlanden van het Spaanse juk, werden bezongen.

(46) Terecht wijst Breen er op dat in de door hem besproken geschriften het *Soli Deo Gloria*, de diepe dankbaarheid jegens God, centraal staat:⁴ God Zelf heeft ons land bevrijd. Het ongelooflijke is geschied dat een klein land gered werd uit de macht van een wereldmogendheid, zoals Spanje toen was. Is het zo vreemd dat de tijdgenoten dat als een wonder van Godswege hebben gezien?

Hier althans wordt dus Gods leiding *niet*, zoals in de verhalen over bisschop Willem, graaf Willem V en Willem van Oranje, concreet aangewezen om eigen mening te rechtvaardigen, maar *om God te danken*. Ook als wij vandaag zoeken naar de "gewone" oorzaken van wat er in de Tachtigjarige Oorlog is gebeurd en weten dat alles niet zo zwart-wit lag, moeten wij er wel op wijzen dat de dankbaarheid jegens God met de toeschrijving der gebeurtenissen aan Hem samenging. Is dat zoveel anders dan de dankzegging en het zingen van Psalm 124, meteen na de bevrijding in mei 1945?

¹ N. Scheps, *Een wereld vol vraagtekens*, Kampen, z.j., pp. 64, 65.

² Joh. C. Breen, "Gereformeerde populaire historiographie in de zeventiende en achttiende eeuw, in: Christendom en Historie (Lustrumbundel Chr. Historici), Amsterdam, 1925, p. 222.

³ Breen, a.w., pp. 232, 233.

⁴ Breen, a.w., p.241.

Met andere woorden: men heeft het zélf *ervaren*, die bevrijding uit grote nood, men is er bij betrokken. Wanneer er zo iets geweldigs gebeurt als "bevrijding", wil men God danken en toezingen; en als die bevrijding er nog niet is, zoals vandaag nog in grote delen van de wereld, kan men er hartstochtelijk om bidden. Maar kan men ook, in wetenschap en onderwijs, objectief gezien God als oorzaak aanwijzen? Dat kan men niet m.i. Maar dan maak ik wel verschil tussen iemand die iets lange tijd later beschrijft en degene die het zelf heeft beleefd. Iemand die in zijn leven iets geweldig wonderlijks heeft ervaren, bijv. genezing van een dodelijk geachte ziekte, dankt God daarvoor. Dan hebben wij, buitenstaanders, niet het recht om te zeggen dat die genezing *niet* van God komt (dat zou ik trouwens nooit willen beweren!): voor de ex-patiënt is het een wonder, een genadegave van God. De artsen daarentegen, die wellicht ook voor een raadsel staan, hebben niet anders te doen dan te zoeken naar de medische oorzaken van de genezing: als ze die kennen kunnen zij misschien ook andere mensenlevens redden.

Het is m.i. volkomen te verstaan dat de mensen tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in 1813, in 1945 en in vele gevallen meer de bevrijding en uitredding hebben ervaren als een geschenk van God Zelf.

(47) Maar zij die zo'n bevrijding lange tijd later beschrijven, hebben, omdat zij het niet zelf, hoezeer ook "subjectief", hebben ervaren, slechts tot taak die gegevens te verstrekken die te controleren zijn en te verifiëren. Het gaat niet aan min of meer gemakshalve God als verklaring aan te bieden: want men kan dat nooit precies wéten.

Ons bezwaar gaat dus zeker niet tegen de belijdenis van Gods leiding in de geschiedenis, waaraan ook wij hartelijk en dankbaar geloven. Ons eigen bezwaar gaat evenmin tegen de dankbaarheid jegens God om hetgeen men meent of weet van Hem te hebben ontvangen aan wonderbaarlijke verlossing.

Maar wij hebben wel bezwaar tegen het gemak waarmee men hier en daar (want men doet het niet met álle historische gebeuren) plotseling "Gods vinger" gaat aanwijzen en als dé waarheid verkondigen, *terwijl men het niet zeker kán weten*: God heeft het immers niet Zelf geopenbaard dat Hij dáár en dáár in het bijzonder bezig is geweest.

Het kan zelfs dwaas worden. Hoor de woorden van Roelink: "De onderwijzer, die in 1582 Jean Jauregui's kogel 'laat besturen' tot een goede afloop, moet in 1584 misschien de aandacht van een voor de hand liggende analogie afleiden door een gevoelvolle schildering van de stervende Oranje, neergezegen op de trap van het kille Sint Aagtenklooster. Of hij moet zeggen: Nu achtte God Oranje's tijd gekomen iets, wat de meeste schooljongens met ondoordringelijke gezichten zullen accepteren als de eerbiedwaardige dooddoener, die ze straks als gebroken speelgoed zullen laten liggen op de historische rommelzolder van wel roerende, maar overwonnen jeugdillusions."⁵

Dooddoener! Inderdaad, dat is het juiste woord! Want dan is er niet meer, zoals bij hen die in hun leven iets geweldigs moois hebben ervaren, de verwondering en de dankbaarheid, maar de hybris, de overmoed, de pretentie dat men met het eigen menselijk verstand wel in staat is Gods verborgen wegen op de kaart der wereldgeschiedenis aan te wijzen. De overmoed die de eigen menselijke beperktheid niet meer kent. Dat is wel heel iets anders dan wij bij de dankende mens aantreffen.

En toch! Is het wel overmoed, is het wel *hybris*? Is het niet een diep verlangen van de gelovige die Gods leiding wel aanvaardt in het geloof, maar er toch eigenlijk ook wel zo nu en dan iets van wil *zien*? Er is natuurlijk geen mens die Gods leiding in álle dingen kan aanwijzen; maar zo nu en dan moet de handelende en de historie besturende God als het ware een ogenblik "betragt" worden. (48) Het is toch iets wanhopigs, als je God zoekt en maar nergens vindt! Uiteraard herinnert dit zoeken aan de vraag die wij in het Oude Testament meermalen horen: waar is God? En als de geschiedschrijvers van dat O.T. Gods handelen wél kunnen aanwijzen, waarom kunnen wij dat niet? Het is begrijpelijk.

Maar het wordt griezelig, als het aanwijzen van "Gods vinger" tot een theoretische, niet-geëngageerde bezigheid wordt. Het is opmerkelijk dat het dan meteen een keiharde zaak wordt ten aanzien van andere mensen. Dan komen Gods oordelen en straffen over wat ik als afval zie. Dan is God niet meer de verlossende, maar de veroordelende Heer. Dan is er niet meer de dankbare verwondering, maar de zware waarschuwing: God straft! Lactantius deed het in 314 n. Chr., toen hij in zijn boek *Over de dood der vervolgers* probeerde te bewijzen dat álle kerkvervolgende Romeinse keizers een 'verschrikkelijke dood hadden gevonden. Maar een hele periode sloeg hij over, omdat het niet paste in zijn raam.⁶

Wij komen het tegen in een boek uit 1752, *Gods weg met Nederland*, van ds. Arnoldus Rotterdam. Deze tekende de vroege dood van stadhouder Willem IV in 1751 als een straf van God voor onze zonden: "Onze Atheïstery en heilloosheid, die zo bandeloos doorbreekt, onze Huigelary en sleurgodsdienst, onze ontheiliging van Gods naam en dag, onze wreevel tegen Ouders en Overheeden, onze haat en nijt en alle liefdeloosheden, onze onbetaamelijke dardeligheden, onze trotsheid en hovaardye, ons liegen en bedriegen, en alle die grouwelstukken die onder ons in zwang gaan, hebben de Goddelijke Lankmoedigheid getergd, die hebben de KROONE van ons hoofd gestoten, die hebben, ik moet het zeggen, hoe hart het ook klinken mooge, die hebben, zegge ik, den PRINS vermoord."⁷

En wij ontmoeten het nog in een leerboek voor kerkgeschiedenis uit 1975 (CvdL: geschreven door een gereformeerd-vrijgemaakte predikant voor het voortgezet onderwijs), waarin Gods oordelend handelen over *alles* wordt aangewezen dat valt buiten de reeks Kerkhervorming-Afscheiding-Doleantie-Vrijmaking. (49) God zoekt het verlorene, steeds weer. In déze verklaringsmethode wordt dat niet meer gedaan. Er wordt slechts veroordeeld, in de naam van het Oordeel.

⁵ J. Roelink, "Vast bestek voor ons geschiedenisonderwijs", in: *Ad Fontes*, VII (1960), p. 226.

⁶ Naar G. C. Berkouwer, *De Voorzienigheid Gods (Dogm. Studiën)*, Kampen, 1950, pp. 194, 195. Berkouwers boek is voor het bestuderen van de vraag naar de leiding Gods nog altijd van de grootste betekenis. Evenals de rede van M. C. Smit, *Het goddelijk geheim in de geschiedenis*, Kampen, 1955.

⁷ Naar P. Geyl, *Gebruik en misbruik der geschiedenis*, Groningen-Djakarta, 1956, p. 5, n. 1.

Er zijn dus de dankbaren, die Gods handelen in hun eigen leven hebben ervaren, en daarvoor hun God de lof willen toezingen. Zij zijn ons zeer sympathiek, ook al zouden wij wat voorzichtig willen zijn met het aanwijzen van Gods "vinger" of "hand".

Er zijn ook mensen die dadelijk klaar staan met Gods straffen over wat zij zien als afval, zonde, dwaling. Zij oordelen naar eigen sympathieën en ressentimenten en spannen dan God voor hun karretje. Van een God Die wil dat niemand verloren gaat spreken zij echter niet.

Er zijn de meer oppervlakkigen die op een bepaald moment iets niet begrijpen en daar dan God als verklaring invullen. Voor ons is dat een dooddoener. Wij hebben met instemming de ironische opmerkingen van Roelink geciteerd.

Er zijn ook de mensen die in een bepaalde situatie God aan hun kant menen te hebben. God roept ons op om het communisme te bestrijden of revolutionaire vrijheidsbewegingen tegen te gaan of, anderszins, God staat midden in de revolutionaire strijd en veroordeelt de *status quo*. God stond aan de zijde der Nederlanders in hun vrijheidsstrijd tegen Spanje. Patriarch Sergius noemde Stalin de door God gezonden leider, terwijl Duitse theologen in de jaren dertig Adolf Hitler als zodanig tekenden. Luther en Calvijn heten bij veel protestanten "door God gezonden" en de Afscheiding van 1834 werd in 1934 herdacht in een boek *Van 's Heeren wegen*.

Men begrijpe ons goed: het is niet altijd slechtheid van mensen die zo redeneren. Zij willen in een bepaalde politieke, sociale, kerkelijke situatie naar Gods wil handelen, nemen die of die beslissing in wat zij zien als gehoorzaamheid. Maar dan heet God meteen aan hun kant te staan.

Kunnen wij nu een bepaald gebeuren als de daad van God aanmerken? Terecht wijst prof. Berkouwer er op dat het verschilpunt hier niet is dat men Gods Voorzienigheid over alle dingen beled of belijdt, "maar het *doorzichtig willen maken* van de gangen der Goddelijke Voorzienigheid".⁸

Terecht ook wijzen Berkouwer en M. C. Smit er op dat hier het levensgrote gevaar dreigt dat men over de hand des Heren spreekt als over een *fragmentarisch* handelende hand: "Inderdaad is het gevaar niet denkbeeldig dat we de vinger Gods vooral in verband brengen met *allerlei opvallende en verrassende gebeurtenissen*. (50) Daarin dreigt dan een ernstige *fragmentarisering* van de Voorzienigheid Gods. Het onopvallende en gewone wordt dan wel niet aan die Voorzienigheid onttrokken, maar toch t.o.v. die vinger Gods geïsoleerd. De leiding Gods in de geschiedenis dreigt te worden versmald."⁹

Inderdaad. De vraag naar de ook door ons dankbaar beleden leiding Gods in de geschiedenis kan o.i. nooit fragmentarisch worden beantwoord, maar alleen in het licht van de zin der geschiedenis.¹⁰

Wie met de "vinger Gods" werkt ziet o.i. niet goed het diepgaande verschil tussen wat de Bijbel aan geschiedenis geeft en wat in óns geschiedenis onderwijs ter sprake komt.

In de Bijbel motiveert God steeds waarom Hij zo en zo handelt; in onze geschiedenislessen zouden wij kleine mensjes, dit motiveren moeten overnemen?

Wij menen dat het aanwijzen van "Gods vinger" als verklaring van een bepaald historisch gebeuren, juist door het fragmentarische karakter ervan, onvermijdelijk het zicht op het geheel doet verliezen. Gods bevrijdend handelen sluit inderdaad de kleine dingen in, al kunnen wij dat niet waarnemen, maar is fundamenteel gericht op Zijn beloofde Rijk. En op niets anders. Men leze de Bijbel er op na.

In het christelijk onderwijs gaat het er niet om de leerlingen iets van religieuze *verklaringen* te bieden, maar om hen iets te doen zien van het geweldige perspectief, dat ook hun toekomst is en dat hen mag normeren in de wereld van morgen, waarin zij zullen werken.

Uit hoofdstuk 6: De zin der geschiedenis

(51) Alle eeuwen door is er bij de mensen de vraag geweest naar de *zin* van de geschiedenis. Dat is een heel andere vraag dan die naar het nut van het kennen van het verleden. Want wie van "zin" spreekt, spreekt van "doel", van "doelgerichtheid", vraagt in de diepste grond niet meer naar het verleden, doch naar de toekomst. En inderdaad, steeds opnieuw wordt de vraag naar de zin der geschiedenis teleologisch beantwoord, wordt de geschiedenis gezien in het licht van de toekomst.

"Geschiedenis" is niet beperkt tot het verleden. Geschiedenis is het verhaal van de mensheid van het begin af tot ... ja, tot wat? Tot het einde der menselijke geschiedenis hier op aarde? In diepste wezens is de vraag naar de zin der geschiedenis die naar de zin van het leven van ieder mens. En dan niet: *waarom* leven wij?, maar: *waartoe* leven wij? Wat is de waarde van mijn leven, wat is zijn doel? Waar ligt de toekomst, waar zijn de mogelijkheden van mijn leven?

(52) Is wat er in de geschiedenis is gebeurd en vandaag nog gebeurt zinvol? Een moeilijke, voor ons gevoel vaak onoplosbare. vraag. Een vraag die de wetenschappelijke verificatie verre te boven gaat. Omdat het immers de vraag is naar de toekomst, en wat ook de futurologie, met toenemend verfijnde wetenschappelijke methoden vermag, de diepste vraag naar de toekomst is niet meer een wetenschappelijk-empirische vraag, maar een zaak van visie, van hoop en verwachting, van geloofs-overtuiging.

In de Oudheid zag men de zin der geschiedenis in een eeuwige kringloop. Wat geweest is zal weer zijn, alle eeuwen door. Het blijft ondergronds leven tot vandaag toe. Het sedert de negentiende eeuw steeds sterker benadrukken van de noodzaak van het zoeken naar historische wetmatigheid wordt, evenals nog in onze dagen de visie van mensen als Oswald Spengler en Arnold J. Toynbee, tot op grote hoogte door deze kringloop-visie gedragen.

⁸ Berkouwer, a.w., p.195.

⁹ Berkouwer, a.w., p. 199. Curs. van mij, L.

¹⁰ In dit verband achten wij van groot belang H. Berkhof, *Christus de zin der geschiedenis*, Nijkerk, 1958 (verscheidene drukken).

(53) Het eerst in de geschiedenis wordt deze kringloopgedachte van een eeuwige herhaling der geschiedenis overwonnen in de geschiedenisboeken van het volk Israël, in het Oude Testament. Wie het boek Prediker aandachtig leest, bespeurt de uiteindelijke uitweg, in de richting van Jahweh. Want steeds wordt in het Oude Testament de zin der geschiedenis getekend als een weg *vooruit*. Alle gebeurtenissen die in het Oude Testament zijn beschreven worden alléén vermeld, omdat ze wijzen naar de toekomst, naar de komende verschijning van de Messias en daarmee naar het verlossende Koninkrijk van God. Zonder deze toekomst van bevrijding zou elk van de in de Bijbel verhaalde gebeurtenissen *zinloos* zijn.

Abraham wordt uit Ur geroepen, opdat...

Jozef wordt naar Egypte in slavernij gevoerd, opdat...

Israël wordt uit Egypte uitgeleid, opdat...

Het optreden van de richteren, van David, van Hizkia, wordt door God geschonken, opdat...

De Heer zegent en Hij straft, opdat...

Dat is het nu: in de Bijbel is de geschiedenis *heilsgeschiedenis*. Er komt een nieuw Rijk, een nieuwe schepping, waar alle zonde, alle verderf, in een onbegrijpelijk groots verlossingshandelen door God Zelf wordt uitgeschakeld. Daarmee is de bijbelse aanduiding van wat geschiedenis in diepste instantie is een geweldige belofte en een geweldige troost voor de zich machteloos en zondig voelende mens temidden van alle gebeuren, waarvan hij niet kán begrijpen waarom het zo verschrikkelijk moet zijn: er is tóch een toekomst, de dingen zijn niet zonder zin, al kan die mens het momenteel wellicht niet duiden.

Zin der geschiedenis! Het is de onvoorstelbare troost, maar ook de geweldige kracht geweest van de vervolgd jonge kerk in de eerste eeuwen van onze jaartelling: ze ként de belofte en is diep dankbaar voor Johannes' Openbaringen.

Zin der geschiedenis! Voor de christen is het de belijdenis dat er zonder God geen menselijke geschiedenis mogelijk is en dat er zonder toekomst geen geschiedenis bestaat. Zonder toekomst is het verleden, evenals het nu, niet méér dan een kroniekmatig samenraapsel van feiten en gebeurtenissen, los van elkaar, zonder innerlijk verband. Zonder God en daarmee zonder toekomst is er geen zin aan te wijzen in de geschiedenis en in het menselijk leven.

Uit hoofdstuk 7: Koninkrijk Gods en geschiedenis

(63) De Bijbel tekent de toekomst als de beloofde komst van het Rijk Gods. Dáárin ligt de zin der geschiedenis. (67) Maar Gods Rijk is, op de een of andere wijze, ook al bij ons.

Ons christelijk onderwijs heeft als doel leerlingen iets te laten verstaan van de "zin der geschiedenis", van het Koninkrijk Gods. Dat bereiken wij nooit met religieuze algemeenheden, of met het aanwijzen van "Gods vinger" hier en daar, maar alléén met geloofsvisie op de toekomst. In het licht van Gods toekomst hebben wij een maatstaf ontvangen, niet tot het verklaren van allerlei historische e.a. vragen, maar tot *handelen*. Wij zien mensen die door het visioen zijn geïnspireerd. Niet alleen het verhaal van de menselijke zonde, van het kwaad in de wereld, heeft onze aandacht. Het onderwijs op onze christelijke scholen zal bijzondere aandacht moeten besteden aan het werk der verlossing, zoals zich dat in de geschiedenis openbaart, alle eeuwen door: wat heeft de kerk voor de middeleeuwse wereld betekend, wat de Reformatie voor het geestesleven in de zestiende eeuw of het Réveil voor de maatschappij van de negentiende eeuw? (68) Welke wonderlijke kracht is er uitgegaan van mensen als Benedictus van Nursia, Franciscus van Assisi, Maarten Luther, Guido de Brès, Otto Gerhard Heldring en Titus Brandsma? Deze verschillende mannen zijn daarin één dat de verlossing hun denken en doen beheerst heeft.

Geschiedenisonderwijs is vaak een sombere, ietwat pessimistisch makende bezigheid: wat een triestheid, wat een smeerlapperij!

Geschiedenisonderwijs is een fijne bezigheid: want men kan leerlingen confronteren met tekenen van verlossing. Dáárop moet steeds grotere nadruk vallen. (69) En plotseling ontdekkten jonge mensen, in de crisis van de wereld en wellicht ook van hun eigen jonge leven, wat dat betekent: vruchten van de Heilige Geest!

Tekenen van verlossing! Natuurlijk vertelt de leraar niet idealiserend: ook de fijnste mensen in de geschiedenis zijn zondaren geweest; maar in hun leven heeft de verlossing het gewonnen! Wij verklaren waarlijk niet bepaalde gebeurtenissen in de geschiedenis als door Gods hand speciaal geschied, want daartoe missen wij eenvoudig elke bevoegdheid. Wat meer is: dát verklaren behoeft niet, want wij geloven wel terdege in Gods leiding, die zich steeds weer openbaart in tekenen van verlossing. Er zijn mensen die het goede doen! De "vruchten van de Heilige Geest" zijn wél constateerbaar!

"Zuivere en onbevleete godsdienst" is niet christelijk praten maar is het doen van Gods wil: "omzien naar wezen en weduwen" (Jac.1:27), en uit heel de Bijbel blijkt dat het is een omzien naar (zoals God heeft omgezien naar..., Luc.1:48) álle mensen in nood: Paasgebeuren leidt naar Pinksterdaad.

Geschiedenis vertellen is vertellen van mateloos veel zonde en slechtheid: de mens verstoort de relaties waarin hij is geplaatst steeds opnieuw. Onbewust soms, bewust vaak. De mens is veelal niet zuinig op de medemens en ook niet op de natuur; de mens botst steeds weer tegen God aan.

Maar christelijk geschiedenisonderwijs mag gelukkig ook de keerzijde doen zien: steeds zijn er mensen geweest die, juist in de relaties, tot een zegen zijn geweest. God werkt in de geschiedenis door mensen. Wat een zegen dat Hij ook zoveel goede mensen aan de mensen heeft geschonken!

(76-78) Geschiedenis vertellen kan er dus niet zonder dat je waarde-oordelen velt en een standpunt inneemt - mits je niet mistekent, dus recht probeert te doen aan feiten, mensen, ideeën enz. Maar de ehtische vraag is nooit te ontgaan: is iets goed of kwaad? (80-81) Maar tegelijk: geen vals getuigenis'.